

КОНЦЕПЦІЯ “ЗМІНИ РОЛЕЙ” У РОМАНІ СЬЮЗЕН ЗОНТАГ “В АМЕРИЦІ”

Наталія ЖЛУКТЕНКО

Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Метою розвідки є спроба аналізу останнього роману Сьюзен Зонтаг “В Америці” крізь призму концепції зміни ролей як епістемологічної метафори. Така методика інтерпретації дозволяє глибше представити природу й функції постмодерних трансформацій у поетиці американського роману на межі ХХІ ст.

Ключові слова: зміна ролей, постмодерні трансформації, наративні стратегії, метафора, концепт.

Цель исследования – анализ последнего романа Сьюзен Зонтаг “В Америке”, с использованием концепции “смены ролей” как эпистемологической метафоры. Такой способ интерпретации позволяет глубже представить природу и функции постмодерных трансформаций в поэтике американского романа на рубеже ХХІ ст.

Ключевые слова: смена ролей, постмодерные трансформации, наративные стратегии, метафора, концепт.

The article explores the novel by Susan Sontag “In America” with special attention to the cognitive metaphor of “the change of roles” at the core of its structure. Interpretation of the writer’s text through such a critical perspective might help to place it in the context of postmodern transformations in American novel at the turn of the 21st century.

Keywords: change of roles, postmodern transformations, narrative strategy, metaphor, concept.

Серед наукового доробку професора Валентини Фесенко у контексті заявленої теми згадуємо дві її монографії – “Творчість Жоржа Бернаноса: поетика події та пророцтва”(1998) [11] та “Жіноче письмо Маргеріт Дюрас”(2000)[12]. Науково-критична рецепція доробку кожного із цих впливових авторів складає цілу бібліотеку, створену, на жаль, переважно, за межами України. Однак znana українська дослідниця в кожній з цих праць сміливо відходила від стереотипів, формувала свій підхід і до феноменологічного дискурсу Ж. Бернаноса, і до психологізму жіночого письма М. Дюрас. Тому згадані праці В.І. Фесенко не лише в свій час заповнили певні лакуни нашого фахового поля: і в момент публікації, і зараз вони нагадують про інші недо-прочитані нами тексти, в тому

числі й створені в іншому літературному просторі та часі. Обидві названі монографії – свого роду прецедент для того, щоб наполегливо звертатись до тих численних текстів, які усе ще лишаються неконцептуалізованими згідно вимог сьогодення. Саме таке відчуття, разом з іншими чинниками, спонукає нас до розгляду художньої прози Сьюзен Зонтаг, видатної американської письменниці, літературного критика та культуролога.

Творчому доробкові Сьюзен Зонтаг не бракувало критичної уваги, – навіть і тепер, по десяти роках після її смерті, згадка про неї викликає коловорот суперечливих оцінок та думок. У російській американістиці від середини 1990-х, коли з’явилися переклади її есеїстики й коментарі Б. Дубіна [2], й донедавна, як от у відгуку Марії Степанової на переклад щоденників авторки [6], відстежуємо вельми різнопланові оцінки, втім послідовне й глибинне вивчення непересічного світосприйняття та культурного мислення Зонтаг триває. Оцінка його російською американістикою була й неоднозначною: так, навіть Олексій Зверев, відомий своєю глибокою аналітикою американського авангарду та модернізму, статтю, в якій колись аналізував тексти С. Зонтаг зі збірки “Проти інтерпретації” та програмні статті Джона Барта з проблем постмодернізму, промовисто назвав “Тупик” [3, с. 199]. Звісно, з часом тенденція змінилася: у коментарях та контекстах відчитуємо тепер свідомі спроби передати “пристрасть думки” авторки у царині культурної теорії. Давні ж і достоту тягілі випадки проти ідей Зонтаг наразі пояснюють тим, що авторка завжди тяжіла до того, щоб розкодовувати складні речі, а не ретранслювати способи відтворення “нестерпної легкості буття” [10].

В українському гуманітарному просторі переклади збірок есе С. Зонтаг “Проти інтерпретації” [5] та “Про фотографію” функціонують вельми активно. Маємо надію, що й недавня публікація О. Галети про Вальтера Беньяміна, із покликанням на працю Зонтаг про нього, стане новим приводом до прискіпливого розгляду складної та багатопланової критичної спадщини авторки[1].

Між тим, художня проза Зонтаг, за виключенням перекладу однієї новели та стислого коментаря до неї Н. Пустовойтової на сторінках журналу “Всесвіт” (№11-12, 2002) у нас мало відома [див.: 4;7]. “Емпіричний читач” (У. Еко) зауважить з цього приводу, що художній прозі авторка приділяла менше уваги, ніж есеїстиці та публіцистиці. Проте читача “зразкового” (за визначенням того ж таки У. Еко) власне художні тексти мають зацікавити – адже відзначена італійськими, французькими, іспанськими, німецькими літературними преміями

та нагородами, Національну книжкову премію США С. Зонтаг отримала саме за роман. Останній з чотирьох романів Зонтаг – “У Америці” (1999), що здобув цю відзнаку, обраний нами об’єктом цієї розвідки [16].

Читацька рецепція цього тексту тільки загострює підсвідоме відчуття невідповідності тих характеристик науково-критичної, мистецької та суспільної діяльності Зонтаг, що “ковзали поверхнею”, з’являлися на сумнівних сайтах і формували стереотипний і спрощений образ “смуглявої леді західного авангарду”: деякі опоненти навіть у некрологах не пошкодували темних фарб [13].

Пасіонарна особистість, Зонтаг увійшла в американську літературу, критику, культурологію, а також у європейський культурний процес у бурхливі 1960-ті, в декаду, коли пришвидшився темп та кардинально змінився характер розвитку мистецьких та літературних явищ. Серед інших прикладів тодішнього філософсько-естетичного бунту, прецедент Зонтаг особливий, адже її дотичність до пульсуючої магми тодішньої сучасності вимірюється не тільки особистою участю у антивоєнних демонстраціях та кріслом редактора нью-йоркського радикального журналу “Commentary”. Згадуємо дві її подорожі до В’єтнаму під час бомбардувань його авіацією США, зйомку за власним сценарієм в Ізраїлі у 1973 р., у момент чергового загострення арабо-ізраїльського конфлікту, фільму “Обітованні землі” (The Promised Lands), нарешті, відтворені нею драматичні сторінки Боснійської війни в період розколу Югославії – такими були параметри життєвого досвіду авторки. Письменниця ніколи не приховувала своєї заангажованості: “Мій предмет – це війна, і будь що, що говорить про будь-яку війну поза жахливими наслідками руйнації та смерті є небезпечною брехнею” [17].

На перший погляд, роман “В Америці” заявленому вище фрейму не відповідає. У його основі – історія польської актриси Марини Залевської (Заленжовської), яка в 1876 р. емігрувала з родиною та друзями із розкряної в результаті геополітичного поділу Польщі до Сполучених Штатів Америки. Невелика іммігрантська спільнота деякий час намагалася створити аграрну комуну у південній Каліфорнії, на зразок чи фаланстерського об’єднання Фур’є чи Брук-Фарм американських трансценденталістів. Після цього недовгого та невдалого експерименту, Марина Залевська там таки в Америці повернулася до театру й досить успішно продовжила свою акторську кар’єру, долучаючи до становлення національної американської драматургії досвід європейських театральних практик.

В останньому великому творі Зонтаг поєднуються ознаки багатьох жанрових форм. Це твір *історичний* (радше – історизований), адже в основі його – історичний факт та реальні й знані історичні особистості: крім красуні-актриси пані Марини, історичного прототипа має молодий журналіст Рішард, – це всесвітньо відомий польський письменник Генрік Сенкевич; а завершує історію театрального тріумфу Залевської у США завоювання нею прихильності Едгара Бута, знаменитого виконавця шекспірівських ролей на американській сцені. В системі звичних для американської культури координат Едгар Бут – молодший та успішний брат актора й невдахи-заколотника Джона Вілкса Бута, що 14 квітня 1865 р. смертельно поранив президента Авраама Лінкольна під час вистави “Наш американський кузен” у нью-йоркському театрі Форда. Відкрито “театральним” сприймають цей роман в останній його частині, коли утопія соціальної адаптації у Каліфорнії виявляється недосяжною, й Марина Залевська інтегрується до практики американського театрального мистецтва: долає польський акцент, вивчає географію штатів у процесі виснажливих гастролей та опановує менеджеріальну складову акторського ремесла як професії. Зауважимо, що актриса не лише натуралізується у новому культурному континууму, а й розвиває публічні смаки Америки того часу, адже успішно грає в п’єсах Ібсена, Шекспіра, французьких романтиків й тим сприяє оновленню американського культурного простору.

В останньому романі Зонтаг є також риси *автобіографізму*, бо вже у першій частині – своєрідному пролозі (“Zero”) авторка згадує своїх предків – вихідців з Польщі, простих євреїв-ремісників, які приблизно тоді ж, коли Марина Залевська з друзями й однодумцями обговорювала в 1876 р. план переселення до Сполучених Штатів, вже почали освоювати далекий континент. Текст Зонтаг містить свою версію “іммігрантської історії”: вірогідності художньому топосу, де розташована польська аграрна комунa, надає відтворення простору Південної Каліфорнії. Тут пройшло дитинство письменниці, й структуруванню ландшафтів, природних та побутових деталей, достоту виснажливого повсякдення переселенців сприяють і ресурс індивідуальної пам’яті, й інтертекст фронтиру: як включений жанр, що асоціюється з колізіями коротких оповідань О.Генрі, сприймається, наприклад, історія акторів мандрівного цирку, свідками якої стала маленька польська комунa.

Гра жанровими конституентами, взаємопроникнення родових варіантів дискурсу (проза-драма-лірика) відбувається упродовж 400-сторінкового тексту у різних інтонаційних та стилєвих модусах – від романтичного

піднесення до пародійних прийомів та інтонацій. Цей своєрідний “роман підведення підсумків” кінця 1990-х рр. по-різному сприймали американські критики [див.: 14; 15], а масштаб і значення концептуальної для тексту категорії “зміни ролей”, на нашу думку, відкривається лише тепер – з певної часової відстані й культурної ретроспективи.

Зрозуміло, що тематизація “зміни ролей” не вичерпується фабульно-сюжетним рівнем: хоч саме в цій колізії розігрується спершу відмова протагоністки від театральної кар’єри задля “театру життя”, а згодом повернення до того, що є не лише її професією, а покликанням. Утім, перебуваючи поза тими гострими дискусіями, які провокувала письменниця та теоретична думка Зонтаг за її життя, читач 2010-х також може зауважити – чи не тривіальний для сучасного нам контексту центральний для конфлікту твору поворот від мрії до реальності, від виклику до стоїчного служіння. Перепрочитування на межі XXI століття джеймсівської дихотомії Америка/Європа, яку зауважили деякі критики роману, може видатися застарілою формою культурного діалогу, хай навіть розвиток конфлікту відбувається у стриманій постмодерній проекції, не “або/або”, а “і/і”... Посвята до твору – “Моїм друзям у Сараєво” – імплікує звичну для читачів Зонтаг ідеологічну напругу, але інший паратекст – епіграф з Ленгстона Х’юза “America will be!” (Америці – бути!) – відчутно притлумлює цей поклик до заангажованості та боротьби. Суперечність між цими образними конструкціями можна сприймати як дилему вибору, драматизм якого проте нейтралізують розмаїті сюжетні колізії. Модус життя комуні Марини Залевської ще в Каліфорнії – це виклик сусіднім іммігрантським поселенням, адже польські переселенці не вдаються ані до пієтизму та суворого аскетизму, ані до розважливого споживацького існування практичних сусідів-німців, які лише керують роботою найманців – мексиканських селян. Однак це не забезпечило їхній іммігрантській історії фізичного, духовного комфорту й тим паче – не сприяло успішному економічному розвитку комуні. Коли спільнота розпадеться, а Марина повернеться до акторської кар’єри, їй доведеться так само йти на компроміс й опанувати такими формами театральності, як водевіль та мелодрама, хоч у мистецькій практиці “діви” Марини Залевської вони виглядають профанно поряд із моментами високої істини в її шекспірівських та ібсенівських ролях.

Зауважимо, до того ж, що “зміна ролей” актуалізується також на рівні наративних стратегій: текст твору демонструє їх широкий репертуар – ретроспективні відступи, епістолярій, щоденникові записи, розлогі

сповідальні епізоди, серед яких вирізняється близький до потоку свідомості довгий монолог Едгара Бута в фіналі книги. Втім, і цей аспект “зміни ролей” провокує сумнів: чи це не запізніла спекуляція з приводу фактуальності/фікціональності, суб’єктивності/об’єктивності. Низка далеко не риторичних питань потребує осмислення та інтерпретації, адже етап боротьби з останньою (у однойменній збірці) Зонтаг перейшла задовго до останньої періоду свого творчого шляху. Отже, концептуальна метафора “зміни ролей” актуальна й у структуруванні етапів розвитку її власної творчої свідомості.

Тим самим опанування смислами “великої форми” роману “В Америці” С. Зонтаг заохочує до спроби теоретичного узагальнення. Залучаючи до сучасної літературознавчої аналітики окремі здобутки концептології, ми поступово адаптуємося до поняття “культурна метафора як інтелектуально-рецептивний конструкт, джерело смисло- і текстопороджуючих імпульсів” [див.:9, с.179]. Ми оперуємо поняттям “модель відкритого твору” (Еко), розрізняємо в ній різні рівні, різні ступені відкритості [див.: 8]. Відтак, у формуванні ключових концептів інтерпретації сучасного постмодерного письма видається доречним замислитися над епістемологічною метафорою “зміни ролей”, що могла б стати функціональною як у теоретичному, так і в історико-літературному аналізі.

У критичній саморефлексії С. Зонтаг ми знайдемо достатньо послідовний інтерес до когнітивної “зміни ролей”. Прикладів того багато у її великому інтерв’ю Едварду Хіршу для “Paris Review”, у якому письменниця згадувала різні етапи свого шляху. Зонтаг зізнається, що бачила себе в ролі “героїчного автодидакта”, подібного, на нашу думку, образу Марини Залевської: “*I saw myself as (I guess I was) a heroic autodidact. I looked forward to the struggle of the writing life. I thought of being a writer as a heroic vocation*” [17]. Авторка з вдячністю говорить про своїх університетських наставників, серед яких – К. Берк та Л. Трилінг; про письменницькі авторитети – від Т.Манна, якого намагалася наслідувати з 14 років, і до розмаїтого переліку жіночих голосів у літературі: Сей Сьонагон, Остен, Джордж Еліот, Дікінсон, В.Вулф, Цветаєва, Ахматова, Елізабет Бішоп та Елізабет Хардвік. Перелік впливових для її формування імен набагато довший, і коментувала Зонтаг у ньому хіба останню позицію, та й то – полемічно: “*< women are, culturally speaking, a minority, with my minority consciousness I always rejoice in the achievement of women. With my writer’s consciousness, I rejoice in any writer I can admire, women writers no more or less than men*” [17].

Імпліцитний сумнів у тому, наскільки коректні припущення щодо спекулятивності її преференцій у виборі історизації як жанрового різновиду свого *opus magnum*, у момент поширення на межі 1990-х критичного кліше про “ностальгійний постмодернізм”, відчуваємо почасти й у питанні інтерв’юера про те, наскільки замислюється вона над реакцією читачів. Зонтаг же категорично відкидала таку ідею: “Я пишу не тому, що є читачі. Я пишу тому, що є література” [17].

Перечитування художньої та не-белетристичної прози Зонтаг переконує, що мистецька іпостась акторського ремесла – “зміна ролей”, яку авторка обрала як провідний формотворчий концепт у своєму останньому творі, виявилася напрочуд місткою. Напевно, є підстави наголосити на закономірності її звернення до неї, тим більше, що театру Зонтаг віддала чимало сил – як автор п’єс, як режисер і постановник. Можливо, не так гостро сприймається в цьому тексті почуття внутрішнього розриву, емпірично відчутна енергія, але вона нікуди не зникає. Російський перекладач та дослідник її творчого спадку Б. Дубін знайшов для цього феномену виразну формулу так званої “енергії первинної суперечності”, яку можна передати трьома запитаннями: про що б не йшлося, кожний може спитати – навіщо? навіщо це маю сказати я? навіщо взагалі говорити? Поліфонічний і багатоплановий роман Зонтаг “В Америці” має в собі відповіді на кожне з цих питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галета, Олена. Колекціонер як культурна постать модернізму (за В.Беньяміном та С. Зонтаг) // Модернізм після постмодерну/ За ред. Т.І. Гундорової. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2008. – С. 59-74.
2. Дубин, Борис. Сьюзен Зонтаг, или истина и крайности интерпретации // Вопросы литературы. – 1996. – №2 / режим доступу: <http://magazines.russ.ru/voplit/1996/2/>
3. Зверев, А. Турик. / Алексей Зверев // Иностранная литература – 1982. – С. 199-207.
4. Зонтаг, Сьюзен. Ось так ми тепер і живемо. Оповідання / С. Зонтаг / Пер. з англ. Н. Пустовойтової // Всесвіт. – 2002. – №11-12. – С. 70-81.
5. Зонтаг, С’юзен. Проти інтерпретації та інші есе/ С’юзен Зонтаг / Пер. з англ. Віктора Дмитрука. – Львів: Кальварія, 2006. – 320с.
6. Последний герой. Мария Степанова о дневнике Сьюзен Зонтаг // Коммерсант.ru – 03.05.2012 / режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/1922313>

7. Пустовойтова Н. Америка, світ і мистецтво Сьюзен Зонтаг // Всесвіт. – 2002. – №11-12. – С. 81-82.
8. Рибалка І.С. Структурні механізми відкритого твору (на матеріалі теоретичних та художніх творів Умберто Еко / Ірина Сергіївна Рибалка – автореф. дис... канд. філол.н. за спец. теорія літератури – Донецьк, 2012. – 17с.
9. Торкут, Наталя. Шекспір як культурна метафора в контексті пошуків європейської ідентичності // Шекспірівський дискурс – Вип.1 – 2010. – С. 178-191.
10. Уланов, Александр. Сьюзен Зонтаг. Мысль как страсть // Знамя – 1998, №1/ режим доступу: magazines.russ.ru/znamia/1998/1/nabl3.html
11. Фесенко В.І. Творчість Жоржа Бернаноса: поетика події та пророцтва. – К.: 1998. – 208с.
12. Фесенко В.І. Жіноче письмо Маргеріт Дюрас. – К.: Вид.центр КДЛУ, 2000. – 154с.
13. Homberger, Eric. Susan Sontag // The Guardian, Dec. 29. 2004 / режим доступу: <http://www.theguardian.com/news/2004/dec/29/guardianobituaries.booksobituaries>
14. Kakutani, Michiko. ‘In America’: Love as a Distraction That Gets in the Way of Art // New York Times, February 29, 2000/ режим доступу: <http://www.nytimes.com/library/books/022900sontag-book-review.html>
15. Kerr, Sarah. Diva // New York Times March 12. 2000/ режим доступу: <http://www.nytimes.com/books/00/03/12/reviews/000312.12kerrlt.html>
16. Sontag, Susan. In America [A novel] – New York: Farrar Straus Giroux, 2000 – 387p.
17. Susan Sontag. The Art of Fiction No.143. Interviewed by Edward Hirsch // Paris Review / режим доступу: <http://www.theparisreview.org/interviews/1505/the-art-of-fiction-no-143-susan-sontag>

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ І ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Леонід ЗАКАЛЮЖНИЙ

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено інтермедіальності драматургії в дискурсі постдраматичного театру (Г.-Т. Леманн), який передбачає активну взаємодію тексту з пластичними